

ЖИНОЯТЧИЛИКНИ ГАТ АСОСИДА ХАРИТАЛАШТИРИШ

Турдимамбетов И. Р.,

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети Иқтисодий ва ижтимоий география кафедраси профессори, ғ.ф.д.

Уразимбетова Ю. Х.

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети Иқтисодий ва ижтимоий география кафедраси ассистенти

Жиноятчилик географиясининг ҳам бош тушунчаси район, геокриминоген вазият, унинг асосий тамойиллари эса ҳудудийлик ва комплексликдир. Чунки, маълум ҳудуд-жойда социал муҳитда содир бўлаётган жиноят турлари негизида фақат бир сабаб ёки омил эмас, балки қатор шароит ва омиллар мажмуи ётади. Шу билан бирга муайян ижтимоий-иқтисодий шароит ўзига хос жиноятчиликнинг тури ва таркибига эга. [5]. Ҳудудий жиҳатдан жиноятчилик ҳолатини баҳолаш учун маъмурий бирликлар доирасида ўрганилаётган минтақанинг маълумотлар базаси ва харитасидан фойдаланилади. Харитадаги маълумотлар маълум бир тартибда кўрсатиладиган қатламларга жойлаштирилган. Ҳар бир харитада маълум тартибда жойлаштирилган легенда, шимолий кўрсаткичи, масштаб сатри, белгилар, матн ва бошқа графикалар каби график элементлардан иборат тартиб мавжуд. У чоп этиладиган тартибда харитада жойлаштирилади. Қатламлар харитага қўшилганда географик хусусиятлар тўплами қандай намойиш этилишини аниқлайди. Ҳар бир қатлам учун ҳар хил координаталар тизими ўрнатилиши мумкин. Шундай қилиб, қатлам ҳар доим маълумотлар базасидаги сўнгги, долзарб маълумотларни намойиш этади [3].

Картография: - ҳозирги вақтда ГАТга киритилаётган асосий манбалар карталар ва тасвирланадиган асосий маълумотлар ҳам карталарда бўлиб ҳисобланади; компьютер графикаси эса картографик манбаларни рақамли баён этишга ўз усулларини тақдим этади; - картография ГАТдан фойдаланиш мобайнида ихтиёрий картографик маҳсулотларни яратиш учун кучли восита ва жуда катта ҳажмдаги қурилмаларга эга бўлади [4].

Географиянинг бошқа соҳаларида, энг аввало, йўналишида аргументларни (нима мақсадда, қандай маҳсулот, ижтимоий ишлаб чиқариш соҳалари бўйича ва ҳ.к.) ҳамда соҳаларо генетик боғлиқлик

каби жихатларини ўз ичига олади. Бундай масалаларни ечишда аналитик, фактологик, синтетик карталарни яратиш, иерархик маълумотлар базасини тузиш зарур. ГАТ бу соҳаларда географик жихатдан аниқ маълумотларни йиғиш, сақлаш, мураккаблаштириш, қидириш ва тасвирлаш учун лойиҳалаштирилаётган тизим, деб таърифланади [2].

Сўнги ўн йилликларда ГАТ технологиялари соҳасидаги тадқиқотларнинг жадаллашуви хўжалик фаолиятнинг барча соҳаларини компьютерлаштиришнинг жадал ўсиши билан изоҳланади ва бу кишиларга вақт ва харажатларни тежаш, шунингдек, ишончли маълумотларни тезда олиш имкониятини яратади. Кейинги йилларда ҳуқуқ тизимида ГАТ нафақат илмий тадқиқотларда, балки амалиётда ҳам қўлланилмоқда [1].

Қўлланилаётган «ArcGis 10.3» дастури йиғилган маълумотлар банкининг таҳлили асосида умумий кириминоген вазият, шахсга қарши жиноятлар билан боғлиқ жиноятлар, иқтисодий соҳадаги жиноятлар, экология соҳасидаги жиноятлар, ҳокимият, бошқарув ҳамда жамоат соҳасидаги жиноятлар шунингдек жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар ҳақидаги куйдаги маълумотларни олиш имконини беради:

- жиноятлар миқдорини ойлик, олти ойлик, йиллик динамикасини аниқлаш;
- экстрополяция усулида башоратлаш;
- автоматлаштирилган ҳолда хариталаштириш;
- гуруҳлаштириш асосида жиноятлар тарқалишини энг юқори, юқори, ўртача, паст, энг паст ҳудудларни (туман, шаҳар) аниқлаш.

Хариталаш усулининг моҳияти шундан иборатки, харитада маълум жиноят кўрсаткичлари чизилади ва ҳар бир алоҳида харита унда жиноятнинг у ёки бу миқдорий ёки сифат кўрсаткичларини ёки минтақанинг маълум ижтимоий, иқтисодий ёхуд демографик параметрларини ёзиб олиш йўли билан тузилади. Уларда қайд этилган маълум жараёнлардаги ҳудудий фарқлар билан хариталар тўпламини тузгандан сўнг, биз жиноятнинг ҳудудий тақсимооти ва уни белгиловчи омилларнинг яхлит расмини олишимиз мумкин.

Бизнинг таҳлилларимиз бир қатор хулосаларга келишимизга имкон берди.

✚ Ҳудудий жиноятчиликни ўрганиш методологияси муайян хусусиятларни ўрганиш учун энг муҳим воситалар ва Қорақалпоғистон Республикасининг турли минтақаларида содир этилган жиноятларнинг

хусусиятлари ва ушбу техникада ишлатиладиган турли хил усуллар борлиги хақида маълумот тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш учун криминологияда маълум бир ҳудудлардаги жиноятлирнинг вақт оралиғи мавжуд;

✚ Криминологик таҳлил предметининг асосий элементлари уни ўлчаш учун ҳудудларда содир этилган жиноятлар даражаси, ҳолатлари, динамикаси, тузилиши, шунингдек, ҳудудий жиноятларнинг тарқалиши, яъни географияси унинг минтақавий фарқларида қўлланилади;

✚ Ҳудудий жиноятларни таҳлил қилишда восита ҳисобланувчи, умумлаштирувчи кўрсаткичлар, улар орасида биз ўртача кўрсаткичлар, коэффициентлар, компонентлар ва бошқаларни ажратиб кўрсатишимиз мумкин;

✚ Минтақавий криминологик тадқиқотлар чегараларидаги жиноятларнинг ҳудудий фарқларини таҳлил қилиш, иқтисодий район ёки битта ҳудуд доирасида кечади;

✚ Минтақавий жиноятларни таҳлил қилишнинг энг муҳим вазифаларига кирадиган жиноятчиликнинг умумий кўрсаткичларини, жиноят динамикасини аниқлаш;

✚ Унинг тузилиши, ҳудудий тақсимоти, бундан ташқари, жиноятнинг айрим турларининг хусусиятлари, масалан, иқтисодий, зўравонлик, одам савдоси соҳасидаги жиноятлар, гиёҳвандлик тенденцияларни аниқлаш, шунингдек, ҳудудларда жиноятчиликнинг умумий қонунияти ва унинг турларини фарқловчи белгиларини ўрганиш;

✚ Минтақавий жиноятларни таҳлил қилиш натижасида, олинган маълумотлар минтақавий жиноятнинг схемаларини, диаграммаларини, хариталарини яратиш учун асос бўлиб хизмат қилади;

✚ График усуллар — бу усуллар тўпламидан рақамли маълумотларни визуал кўрсатиш ва умумлаштириш учун турли хил геометрик шакллар, чизиқлар, чизмалардан фойдаланиш;

✚ Жиноятни таҳлил қилишда визуализация қилишнинг энг яхши усули ҳудудларни хариталаш ҳисобланади.

Хариталаш — хариталар чизиладиган усулдир, муайян жиноят кўрсаткичлари харита томонидан тузилган, унга миқдорий ёки сифат компонентини қўллаш орқали жиноят ёки муайян ижтимоий, иқтисодий ёхуд минтақанинг демографик параметрини яъни тўпламни тузгандан сўнг маълум ҳудудий фарқларга эга хариталар, жиноятнинг ҳудудий бўлиниши

ва унга ёрдам берувчи омиллар сабаб жараёнларнинг яхлит кўринишини олишимиз мумкин.

Кейинги йилларда жиноий вазиятни ўрганиш учун Американинг “Esri” компаниясининг “ArcGIS 10.3” географик ахборот тизимларидан фойдаланиш таклиф қилинмоқда. “ArcGIS” географик ахборот платформаси картография ва фазовий таҳлил учун дунёдаги энг кўп ишлатиладиган ахборот тизимидир.

«ArcGis» платформаси «ArcMap», «ArcCatalog», «ArcScene» ва «ArcGisEarth» каби тизимларни ўз ичига олган кенг қамровли дастурдир. Мазкур тадқиқотда «ArcMap» ва «ArcCatalog» тизимларидан фойдаланилди.

Тадқиқотда ҳудудий бирлик сифатида Қорақалпоғистон Республикаси танлаб олинди. Республикамизда криминоген вазиятни баҳолаш учун аввало “полигон” воситаси ёрдамида Қорақалпоғистон Республикасининг маъмурий бўлиниши акс этган харита контури ишлаб чиқилди.

Юқоридагиларга асосланиб, жиноятларни, шу жумладан географик омиллар таъсирида юзага келадиган жиноятлар бўйича вазиятни тушунишга имкон берадиган статистик маълумотларни ҳисобга олган ҳолда криминоген вазият тўғрисида хулоса чиқариш мумкин.

Қорақалпоғистон Республикасининг криминоген харитасини, яъни 100 минг кишига тўғри келадиган жиноятлар сонини ўрганиб қуйидаги хулосаларга келинди:

– Республикада ҳудуднинг урбанизация кўрсаткичи жиноятчилик ҳолатига кучли таъсир кўрсатади, Нукус Шаҳри ва Тўрткул, Қўнғирот, Беруний туманларида жиноятчилик даражасининг юқорилиги аҳоли зичлигининг юқорилиги билан боғлиқ;

– Нукус Шаҳрида жиноятчилик даражасининг юқорилигига ҳудудда транспорт тармоқларининг зичлиги таъсир кўрсатади. Республика пойтахтини Қўнғирот тумани ва Қозоғистон Республикаси билан боғлайдиган Хўжайли, Шуманай, Қанликўл туманлари ҳудудидан “Нукус - Бейнеу” халқаро автомагистрали ва темирйўл, бундан ташқари бутун Республика туманларини қисман ўз ичига оладиган “Тошкент-Қўнғирот” автомагистрали ва темирйўл узели ўтади. Шунинг учун бу ерда “меҳмонлар” томонидан содир этилган ёки автомобиллар билан боғлиқ жиноятлар, хусусан йўл транспорт ҳодисалари, ўғирлик, автомобил олиб қочиш кабилар устунлик қилади.

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Адабиётлар

1. Бултанов. Д. Применение ГИС в сфере правовой статистики в Казахстане.// Arc Review, №1 (72). 2015 г. Зимин М., Е. Использование данных дистанционного зондирования Земли в судебных экспертизах.// Журнал "Земля из космоса". № 1(17). С. 63-69. 2013.
2. Де Мерс М. Н. Географические информационные системы. Основы //Пер. с англ. - М.:, 1999. - 490 с.
3. Исмоилов О.Ю. Монография. Коррупциявий йўналишдаги латент жиноятларни аниқлаш усуллари. / Исмоилов О.Ю. - Т.: 2022.
4. Раклов В.П. Географические информационные системы в тематической картографии. – М.: ГУЗ, 2003.
5. Urazimbetova Y.X., Urazbaeva S. Jinoyatchilik geografiyasining dolzarb masalalari. Geografiya fani va uni o'qitishning dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Нукус, 2022. – В. 106-108.